

Ю. Ф. Лебедь

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

**Комізм характерів і ситуацій
в романі Е. Ажара (Р. Гарі) «Голубчик»**

Лебедь Ю. Ф. Комізм характерів і ситуацій у романі Е. Ажара (Р. Гарі) «Голубчик». В статті розкривається суть комічного як естетичної категорії, за допомогою якої автор відображає соціально значимі протиріччя дійсності Франції XX століття під кутом зору емоційно-критичного до них власного відношення. Показано, як за допомогою словесного комізму, комізму образів, комічного як форми розкриття самотності Еміль Ажар критикує соціальну дійсність і рівень життя, який нібито постійно зростає. Зазначено, що для досягнення комічного ефекту особливо часто автор використовує комізм ситуацій, в яких головна роль належить Голубчику.

Ключові слова: образ, явище, комічне, сатира, іронія, Ажар.

Лебедь Ю. Ф. Комизм характеров и ситуаций в романе Э. Ажара (Р. Гари) «Голубчик». В статье раскрывается суть комического как эстетической категории, с помощью которой автор отображает социально значимые противоречия действительности Франции XX века под углом зрения эмоционально-критического к ним собственного отношения. Показано, как с помощью словесного комизма, комизма образов, комического как формы раскрытия одиночества Эмил Ажар критикует социальную реальность и уровень жизни, который якобы постоянно растёт. Отмечено, что для достижения комического эффекта особенно часто автор использует комизм ситуаций, в которых главная роль принадлежит Голубчику.

Ключевые слова: образ, явление, комическое, сатира, ирония, Ажар.

Lebed J. F. The comic element of the characters and situations in the novel of E. Ajar (R. Gary) «Gros câlin». The essence of the comical as an esthetic category is disclosed in this article. With helping of this category author reflect social significant antagonisms of the reality of France of the XX century by own emotional critical relations to them. It is revealed, how with helping of the word comicalness, the comicalness of the characters, comicalness as a form of the opening loneliness Emil Ajar critic a social reality and the level of life, which is supposedly growing. It is marked that for progress of comical effect the author especially uses comicalness of situations in which main role belongs to Golubchik.

Key words: icon, phenomenon, comicalness, satire, irony, Ajar.

Проблема комічного вже протягом багатьох століть перебуває в полі зору науковців. Теоретичне осмислення цієї проблеми має тривалу і складну історію, витoki якої тяжіють до естетики Арістотеля, яка спиралася на принцип контрасту і протистояння: потворного і прекрасного, трагічного і комічного.

Комічне детально досліджувалося і продовжує досліджуватися філософами, естетиками та літературознавцями. Так Ю. Боров, О. Лосев, М. Рюміна та інші вивчають комічне як явище естетики [2; 9; 17]. У наукових традиціях П. Бундівського, С. Походні, В. Русанівського, Г. Яновської комічне виступає об'єктом вивчення мови [за: 19]. Л. Біла, О. Мороз, О. Назаренко, В. Пропп, С. Сотникова та інші аналізують поняття комічного як явище народної культури [з: 19]. Як явище художньої літератури розглядають комічне М. Бахтін, Ю. Безхутрий, Ю. Івакін, С. Кравченко, О. Міхільов, Р. Семків та інші [за: 19].

Характерним явище комічного є і для творчості Романа Гарі.

Ромен Гарі – французький письменник російсько-єврейського походження, один із найвидатніших і найпотаємніших письменників двадцятого століття, літературний містифікатор, кінорежисер, воєнний, дипломат. Він здобув визнання в критиків і зацікавив своїми книгами широкого читача не тільки у Франції, але й у багатьох інших країнах.

Багатогранна діяльність Романа Гарі пояснює різноманітність робіт і широку тематику наукових досліджень західного і російського літературознавства. Так в цьому ключі слід згадати імена Д. Бона і М. Анісімов, авторів двох визначних біографічних досліджень [23; 1]. Літературознавець В. Пітон в 1992 році провела дисертаційне дослідження, присвячене порівняльному тематичному аналізу творів Р. Гарі і Е. Ажара [27]. Ф. Лара

і Ф. Абдельжауад розібрали історію створення псевдонімів Р. Гарі [24; 21].

Окрему увагу слід звернути на публікації, присвячені атрибуції псевдонімних романів Е. Ажара (А. Павловські [26], Д. Лаббе [за: 18], В. Чепіга [18]) і дисертаційні розвідки, що були проведені О. О Борисєвою [3], Р. У. Галімовою [4] і О. Є. Лобковим [8].

В російській сучасній критиці є в наявності також публікації ознайомлювального характеру («Дві смерті Ромена Гарі» Є. Еткінд [20], «Два життя Ромена Гарі» О. Зверєва [7], «Подвійна доля Ромена Гарі» А. Місюк [10], «Про те, як два письменника вбили один одного» І. Панкєєва [13], «Містифікатор (про Ромена Гарі)» О. Прокоф'євої [14] та інші), в основному короткі передмови до російських перекладів його книг.

В українському літературознавстві тема «Ромен Гарі, зокрема комічне в його романах» вперше була відкрита О. Д. Міхільовим. Науковець зауважив, що ажарівський період творчості Ромена Гарі пов'язаний з пожвавленням «тієї лінії сатирично-гумористичної літератури, в якій комічне межує з трагічним, сміх звучить крізь сльози, а наївні й безпорадні герої, які несуть у собі невичерпний заряд людяності, спрямовують читача до волаючого неблагополуччя буржуазного світогляду, гострих проблем сучасності» [11:58]. В цілому ажарівські романи Ромена Гарі автор відніс до різновидів соціально-моральної сатири. З приводу зазначеної теми відома також стаття В. Б. Молоткової «Сміх як зброя. «Пляска Чингіз-Хаїма» Р. Гарі» [12].

Однак, не зважаючи на всі вагомі наукові здобутки у вивченні творчості Ромена Гарі, деякі питання залишаються нез'ясованими. Зокрема, не привертала увагу літературознавців парадигма комічного в романі «Голубчик», від часу написання якого між літературою і дійсністю народився письменник з яскравою історією літературної містифікації ХХ століття.

Книга нікому невідомого автора Еміля Ажара «Голубчик» виявилася справжнім святом на загальному фоні французької літератури 70-их років ХХ століття. Роману була забезпечена визначна літературна премія, від якої віртуальний автор відмовився. Тільки потім з'ясувалося, що розіграв цю блискучу літературну містифікацію відомий письменник, лауреат Гонкурівської премії Ромен Гарі.

Перший із романів, підписаних ім'ям Еміль Ажар, приваблює своєю незвичайністю. В першу чергу це стосується розмивання межі між дійсністю і уявним в романі. Адже

саме в цьому з чотирьох ажарівських творів найбільш яскраво показується нерозрізнення матеріального і ілюзорного світу. Автор з перших сторінок роману свідомо стирає межу між звичайною реальністю і фантастикою. Адже єдина мета, яку переслідує Еміль Ажар, це створити глобальну пародію на всю історію людства. Для досягнення цього ефекту він використовує широку гамму художніх прийомів, які збагачують зміст роману:

В зв'язку з цим прошу вибачити мене за деякі обмовки і перекося, петлі і загини, метання з п'ятого на тридесяте, прогалини, огріхи, аномалії, неологізми, а також стихійні мутації і міграції в стилі, лексиці і граматиці [28:9].

Глибоко комічним вже є сам образ мес'є Кузена, мешканця Парижа, дрібного службовця, який страждає від самотності, і через це оселив у своїй квартирі удаву. Саме Кузен розповідає нам цю історію, яка представлена у вигляді довгого монологу, який то розтягується, то закручується, то зав'язується, то знову продовжується:

...але у відповідності до предмета дослідження наслідую манеру пересуватися, яка властива удаву. Удави повзають не по прямій, а петлями, кидками, звивами, спіралями, закручуючись і розкручуючись, утворюючи кола і вузли, мабуть, те ж повинен старанно чинити і я. Щоб Голубчик почував себе як вдома» [28:17].

Саме зі своїм Голубчиком Кузен відчуває себе особливим, обраним, пригубленим:

Коли удав огорне тебе, міцно стисне талію і плечі, покладе голову на шию – закриєш очі і млієш від утіхи, що тебе так люблять і голублять. Кінець всьому, межа мрій! Особисто мені завжди не вистачало рук. Пара особистих рук нічого не дає. Поверх цього потрібна ще пара. Справді, брак цього не менш серйозний, ніж брак вітамінів» [28:21].

При всій «тверезості мислення» він виявився боягузливим і не зміг розібратися в реальній обстановці. Ці якості протилежні ідеалу, і тому природно, що вони служать об'єктом сміху.

Через Кузена смішними нам здаються й інші персонажі, які зустрічаються на сторінках роману. Так, наприклад, образ мадемуазель Дрейфус. Кузен не втрачає надії розірвати коло самотності, мріє про жінку. Однак жінка йому потрібна не проста, а особливо чуйна, та, яка зможе стерпіти сусідство з удавом. Тому Кузен зупиняє свій вибір на негритянці, співробітниці, мадемуазель Дрейфус,

тому що її предки полювали в тих самих лісах, що й удави. Мадемуазель Дрейфус дуже гарна, вона ходить в високих чоботах і міні-юбці з рудої шкіри,

...але чи дасть вона згоду жити поряд з удавом, – тому що про те, щоб виставити Голубчика, не може йти мова, –це питання. Я вирішив діяти повільно і поступово. Не-хай дівчина придивиться до мене: який я є, який у мене характер, як я звик жити. Тому я не відразу відповів на її ініціативу: треба спочатку впевнитися, що вона дійсно знає мене, розуміє, з ким має справу [28:21].

Але такі метушіння героя не приводять його ні до чого. Ніхто не може його зрозуміти. Ні людинолюбний професор зі світовим іменем: його більше хвилюють страждання дітей голодної Африки, а не проблеми сусіда. Ні лідер молодіжних анархістських рухів: він пропонує Кузену сходити на демонстрацію, але не може роз'яснити проти кого і проти чого ця демонстрація.

Особливо часто для досягнення комічного ефекту Ромен Гарі використовує безпосередньо комізм ситуацій, якими перенасичений роман. Так в цьому ключі неможливо не навести епізоди, в яких головну роль відіграє Голубчик, якого разів зо два заставав Кузен

в тій же пружистій позі біля стіни, коли Голубчик уважно вдивлявся в портрети Жана Мулена і П'єра Брассолета, чи то з безнадійним прицілом, чи то просто за звичкою дивитися вгору [28:25].

Смішною і цікавою є ситуація, коли вперше приходить служниця-португалка, щоб прибрати в квартирі Кузена:

І ось вона прийшла, а Голубчик, як на зло, кудись пропав. Я захвилювався: тривога, паніка, думаю, не інакше, як щось сталося. Але моє занепокоєння виявилось недовгим. ... І ось, поки я шукав удава під ліжком, португалка як закричить благим матом. Повертаюся: ось він, мій Голубчик, в кошику для паперу, витягнувся на весь зріст і, красиво погойдуючись, дивиться на бідну жінку [28:36].

Надзвичайно смішним є епізод, де описується, як одного разу Голубчик, поки не було вдома Кузена

викинув колінце, яке спочатку вибило в мене [Кузена] землю з-під ніг, а потім налаштувало проти мене усіх мешканців дому [28:43].

Якось Кузен повертався додому після роботи надзвичайно щасливим, адже з ним заговорила мадемуазель Дрейфус, яка пообіцяла прийти у суботу на філіжанку чаю до ньо-

го з Голубчиком. Цією радісною подією він хотів поділитися з удавом. Але голубчика не було вдома:

Він пропав. Зник. Випарувався без сліду. ... В паніці я перерив усю квартиру. Кошмар! Голова йшла обертом, мерехтіли безглузді думки. ... Я заплакав і повалився на крісло. [28:44].

Кузена ломало і закручувало в такі вузли, що й не видихнути. Потім, коли він ще раз все передивився і нарешті встановив, що Голубчика й справді немає, під вікном раптом почувся звук сирени. Кузен відкрив вікно і побачив біля під'їзду карету «швидкої допомоги» і міліцейську машину. Вони знадобилися для подружжя Шанжуа дю Жестар, які жили прямо під Кузеном. Санітари виносили на ношах мадам Шанжуа дю Жестар. Причиною цього стало те, що:

Голубчик обожає купатися, тому мені [Кузену] необхідно постійно слідкувати, щоб він не бешкетував в туалеті, де вода не першої свіжості. Але в той день перед тим, як піти, я, мабуть, нещільно прикрив двері, і допитливий удав увірвався. Ну, а далі все пішло, як по написаному: він обстежив унітаз, знайшов дірку, радісно вліз в неї і заповз в каналізаційну трубу. Приємна освіжаюча прогулянка – і він винирнув поверхом нижче, в туалеті Шанжуа дю Жестар, як раз в той момент, коли хазяйка сиділа на унітазі. Голубчик висунувся, щоб ковтнути повітря і обдивитися, і при цьому задів особу мадам Шанжуа дю Жестар. Так як вона була жінкою доволі поважною, якій подобалася класична музика і витончене вишивання, вона спочатку вирішила, що це їй здалося. Однак Голубчик проявив впертість і ще декілька разів легенько буцнув мадам Шанжуа дю Жестар в цікаве місце. Тоді вона подумала, може, засмітилася труба, підвелася і заглянула в унітаз, і перед очами її постав удав, який визирнув з води. Бідна жінка випустила страшний крик і, не сходячи з місця, втратила свідомість» [28:47].

За допомогою сатири і іронії як основних видів комічного Еміль Ажар описав ситуації, які пов'язані з місцями в яких бував Кузен. Ці місця безпосередньо пов'язані з емоційним станом головного героя. В основному це закриті приміщення, за виключенням центра міста, куди він ходив разом з удавом, щоб відчути себе повністю вільним і опинитися в центрі уваги.

Наприклад, ліфт є одним із основних місць роману. Це місце, де уява Кузена набирає обертів і стає гарячковою. Враховуючи те, що він опиняється обличчям до обличчя людей, його

емоційна нестабільність зростає. Герой починає фантазувати і давати назви кожному поверху приміщення, в якому він працює. Крім того, Кузен передбачає любов між ним і мадемуазель Дрейфус, яка, як він вважає, надто сором'язлива, щоб відповісти на його залицяння, хоча і до нестями кохає його.

Важливим місцем для розгортання подій роману є дім повій. Месьє Кузен відвідує його, щоб заповнити емоційну порожнечу. Йому подобається коли повії його обіймають. Адже саме в обіймах цих жінок він відчуває себе в безпеці:

Так ось, трапляється таке, що я вдаюся до послуг проституток – прошу відмітити, я вживаю це слово в найвищому значенні, з великою повагою і вдячністю за увагу до моєї персони і за пару рук, яких мені так не вистачає [28:151].

Саме послуги цих осіб нашттовхують його на роздуми про рівень життя, який нібито постійно зростає, в зв'язку з чим

достаток, кредит и все таке інше. Більше благ на душу, все є доступним. Коротко кажучи, винний рівень. Все удосконалюється, в тому числі і гігієна... ..гігієна передусім, як же – всі грамотні, на все є закони [28:193].

Існує також китайський ресторан, який приносить почуття благополуччя. Саме в цьому ресторані Кузен відчуває себе в оточенні друзів. Відстань між столами дає змогу чути бесіди інших людей, що теж, як йому здається, дає змогу відчувати себе в центрі уваги.

Сприймаючи світ таким, яким він є, з його недосконалістю й непідвладністю герой з іронією дивиться довкола себе, причому іронічне світосприймання в нього переплетене з бунтівним змістом примирливого самоповчання.

«Голубчик» – твір комічний. Функція комічного полягає в руйнуванні звичайного сприйняття світу. Сміх служить засобом боротьби з банальністю і кліше, він стає знаряддям індивідуума, який обороняється від загального зрівняння, світового братства. Саме за допомогою словесного комізму, комізму образів, комічного як форми розкриття самотності Еміль Ажар критикує соціальну дійсність, рівень життя, який постійно зростає, проблеми пов'язані з демографічною ситуацією в сучасній Франції.

«Голубчик» – роман про плату за несхожість, в якому комічні епізоди разом утворюють високу трагедію.

Література

1. Анисимов М. Ромен Гари, хамелеон / М. Анисимов ; [пер. с франц. Е. В. Гаврилова]. — Нижний Новгород : ДЕКОМ, 2007. — 640 с.
2. Боров Ю. Б. Эстетика : [учебник] / Ю. Б. Боров. — М. : Высшая школа, 2002. — 511 с.
3. Борисеева Е. А. Ромен Гари / Эмиль Ажар : феномен творческой индивидуальности : дис. ... канд. филол. наук: 10.01.03 / Борисеева Елена Александровна. — БГУ, 2006.
4. Галимова Р. У. Типологические особенности романов Р. Гари : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.05 / Галимова Роза Усмановна. — Казань, 1996. — 144 с.
5. Гари Р. Жизнь и смерть Эмиля Ажара [Электронный ресурс] / Р. Гари. — Режим доступа : <http://www.litru.ru/br/?b=9735>.
6. Гари Р. А ночь будет спокойной / Р. Гари ; [пер. с франц. Л. Бондаренко, А. Фарафонов]. — СПб. : Симпозиум, 2004. — 414 с.
7. Зверев А. Две жизни Романа Гари / А. Зверев // Кн. обозрение. — 1994. — 22 нояб. — № 47. — С. 16.
8. Лобков А. Е. Романы Романа Гари : Проблема автора : автореферат дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.01.05 / А. Е. Лобков. — М., 1998. — 23 с.
9. Лосев А. Ф. Эстетика Возрождения / А. Ф. Лосев. — М. : Мысль, 1998. — 750 с.
10. Мисюк А. Двойная судьба Романа Гари [Электронный ресурс] / А. Мисюк // Центральный еврейский ресурс. — 2005. — Режим доступа : <http://www.sem40.ru/culture/books/15418>.
11. Михилёв А. Д. Французская сатира второй половины XX века: Социально-идеологический аспект и поэтика. — Х. : Высшая школа, 1989. — 189 с.
12. Молоткова В. Б. Смех как оружие. «Пляска Чингиз-Хаима» Р.Гари // В. Б. Молоткова. — Режим доступа : <http://www.sem40.ru/culture/books/16784>.